

Janez Strutz

**CASARSA,
MAT(T)ERADA,
VOGRČE/
RINKENBERG**
ali medregionalnost
in literatura –
koncept
regionalnega
težišča
celovške
komparativistike¹

Regionalno raziskovalno težišče v celovškem inštitutu za občo in primerjalno književnost se ukvarja s kulturnimi in literarnimi odnosi med Italijo, Jugoslavijo in Avstrijo. Iz te zgodovinske povezave v socialno, jezikovno-kulturno in estetsko polifonijo kakor tudi iz medkulturne prakse, ki še danes povezuje sosednje obmejne pokrajine, sta v pričujočem eseju aktualizirani dve tematski območji: kulturnopolitično-estetsko in strokovno-metodološko. Ob besedilih Pasolinija, Tomizze, Lipuša in Handkeja je pokazano, kakšne estetske funkcije lahko opravljajo medkulturne tradicije tako v kontekstu vsakokratnih regionalnih kakor tudi medregionalnih literarnih in političnih razmer. Strokovna mikavnost takšnega medkulturnega komparativističnega dela je v tem, da lahko tukaj eksemplarično študiramo odnosa med konkretno in latentno oz. modelirajočo komparativistično situacijo.

Uvod

Nekatera besedila Petra Handkeja, Florjana Lipuša, Piera Paola Pasolinija, Fulvia Tomizze in še drugih zapisujejo določen jezikovno-kulturni prostor, ki je bil do leta 1945 prizorišče silnih nacionalnih konfliktov, ki pa ga danes prostotira kulturna in turistična podjetnost teh regij kot sečišče in stičišče treh kulturnih krogov. Medtem ko nemalo pisateljev tega območja, regij Furlanije-Juljske krajine, Istre in Koroške, bolj ali manj uspešno participira pri tej nostalgiji zagledanosti v c.k. preteklost, vidim pomen omenjenih štirih avtorjev, pa tudi tega ali onega kulturnika, ki ga iz jezikovnih razlogov tukaj zanemarjam, zlasti v tem, da tematizirajo poleg narodnostne stiske tudi ogroženost od masovno kulturnega izenačevanja svojih rodnih ambientov in kultur; s tem zagovarjajo posebnosti in partikularnosti svojih regij pred totalno asimilacijo nacionalni in kulturni splošnosti; druga točka pa je v tem, da gre pri vseh teh regijah za marginalizirane skupnosti in družbe, ogrožene v dvojnem pomenu: za podeželske, kmečke, in hkrati za večjezične.

V referatu bom razpravjal predvsem o dveh tematskih sklopih: v prvi vrsti o tipoloških podobnostih med omenjenimi avtorji; situiram jih v geografsko-zgodovinskem prostoru, ki ga je italijanski pisatelj, kritik in časninar Enzo Bettiza² zarisal že leta 1966, katerega razsežnosti pa se pokažejo šele v razpravah tega desetletja:

... oggi i triestini dell'ultima generazione, autoctoni come il germanista Claudio Magris o provenienti dall' Istria come ... il narratore Fulvio Tomizza, vanno scoprendo che in fondo fra la Trieste di Svevo, la Zagabria di Krleža, la Vienna di Musil, la Praga di Kafka, la Budapest di Lukács esiste un sotterraneo occulto, una specie di fatale complicità mentale più vincolante delle appariscenti divisioni per lingua, nazionalità e ideologia.³

Tako avstrijska kot tudi italijanska pisatelja izvirata iz jezikovno in kulturno mešanih ter konfliktnih socializacijskih pogojev, ki jih metaforično lahko označimo s pojmom meje: Lipuš in Handke pripadata slovensko-nemški oz. nemško-slovenski koroški bikulturnosti, medtem ko druga dva izhajata iz furlansko-italijanskega oz. istrsko-italijanskega interferenčnega prostora; regije pa same po sebi niso enolične, ker sestojijo iz raznih križajočih se spektrov.

Še bolj pomembno za kulturološko primerjavo pa je dejstvo, da na primer Tomizza ne prestopa tudi nakazuje in oblikuje interference in

spopade svoje biografske in literarne bitnosti med antagonističnimi političnimi, regionalnimi, jezikovnimi in kulturnimi sistemi – Italija proti Jugoslaviji, hrvaščina proti italijanščini, verskost proti politiki, obalna Istra proti notranji Istri, družbeni razvoj proti arhaičnosti, mesto Trst proti slovenskemu Krasu na Tržaškem idr. Kljub temu,, da ves ta spekter jezikovno kulturnih in političnih identifikacij ne velja v enaki meri za ostale tri avtorje, pa se pokaže temeljna vzporednica in povezovalna črta med njimi v tem, da vsi imaginirajo vsakokratno regionalno identiteto kot kritično antitezo vladajoči kulturnopolitični situaciji, in sicer bodisi v obliki družbene in estetske utopije, kot Handke, deloma tudi Pasolini, bodisi kot razblinjenje in izjalovitev ali izginotje individualne in kolektivne kulturne identitete, kot Lipuš in Tomizza.

IZ njihovih besedil – in to je drugi tematski sklop tega razmišljanja – pa izvirajo vrhu tega tudi metodološke in strokovno didaktične pobude, da namreč preišljamo in prekoračimo običajno nacionalno-filološko raven raziskovalne in poučevalne prakse; kajti virtualno dialogična, dvo- ali celo večjezična situacija, kakršna nas deloma tudi še danes obdaja, zajema in sooblikuje seveda vsa področja regionalnega kulturnega življenja – produkcijo, distribucijo in recepcijo. Kakor literarni diskurzi, pa so potem tudi filozofski, politični, socialni, verski in še drugi zajeti v jezikovno in kulturno decentralizacijo, iz katere nastaneta ambigviteta in ambivalenca, ker pač istočasno obstaja več alternativnih možnosti kontekstualizacije in identifikacije, ki se s tem vzajemno relativizirajo. Seveda vemo, da se tale subverzivnost, pa tudi kompleksnost in konkurenčnost kulturnega in literarnega dialoga oz. jezikovno kulturnih vrednot pod določenimi pogoji zreducira s tem, da se posameznik čezmerno prilagaja vladajočemu sistemu. To lahko vidimo v vseh hegemonialnih situacijah, kjer se najprej odpravlja raznolikost v prid monokulturnih meril etničnega in kulturnega centrizma; gre torej za asimilacijo v prid oficialnega sistema vrednotenja; kajti v situacijah predpisanega mišljenja – monokulturnega in monologičnega, v terminologiji Mihaila Bahtina – in njegovega funkcionalnega ustroja vodilni politični diskurzi izenačijo in asimilirajo vse sociokulturne raznolikosti z oficialnimi normami in vrednotami, da bi s tem onemogočili refleksivno dezavtomatizacijo in kritiko nacionalno kulturnih paradigem in vzorcev kulturnega in političnega sistema.

V nasprotju s tem pa je za interkulturno vedenje značilno, da vsaj implicitno tematizira kulturne tipizacije, paradigme in vzorce, kar šele omogoča problematizacijo. Jasno, da je v jezikovni in kulturni polifoniji silno subverziven moment; kot vemo, je Bahtin v svoji narativni in kulturni teoriji vzpostavil prav mnogoterost govora kot specifični medij kritike ideologije. Ni torej slučaj, da najdemo v konkretni praksi donavske monarhije (v nekaterih njenih bivših regijah deloma tudi še danes) povsem primerljive pogoje za jezikovno, estetsko in kulturno polifonijo na podlagi še obstoječega bilingvizma in kulturnih asinhronitet. Hofmannsthalova kulturno tipološka razmišljanja, Mauthnerjeva in Wittgensteinova jezikovna filozofija, pa tudi Freudova psihoanaliza in na njej temelječe literarne refleksije Sveva in Bartola, pa tudi omenjeni citat iz Bettizovega eseja bi se lahko dali povezati s tem ozadjem; nadalje tudi koncepti eksperimentalne literature avstrijske neoavantgarde, na primer roman Oswalda Wienerja *Die Verbesserung von Mitteleuropa* (1969) ali pa primorski – se pravi »furlanski« in »tržaški« – roman *Der Narr auf dem Hügel* (1981) Helmuta Eisendleja.

Zaradi teh faktorjev sem prepričan, da postopki, omejeni na posamične nacionalne filologije ali celo na literarno imanenco, ne zadostujejo za adekvatno popisovanje, analizo in razlago medkulturnih in meddiskurzivnih odnosov, s katerimi imamo opravka v večjezičnih regijah; teorije, ki jih zato potrebujemo za takó zastavljeno raziskovalno vprašanje, morajo biti kulturno- in tudi tekstnosociološkega značaja.⁴

Nacionalni in medkulturni pojem literature

Literature tako imenovanega alpsko-jadranskega prostora, torej jugoslovanskih republik Slovenije in Hrvaške, italijanske veleregije Furlanije-Julijske krajine in južne Avstrije, so še danes razmeroma pluralistične, saj interferirajo s sosednimi jezikovnimi kulturami ne samo na mednarodni ravni, temveč zlasti še na bi- in trilateralni. To velja v posebni meri za kulturnoznanstveno področje, kot nam lahko pokaže slovenska oz. jugoslovanska praksa literarne znanosti: ni kritika, zgodovinarja, slavista in predvsem komparativista, ki ne bi opozarjal na soodnose »lastne« literature s sosednjimi.⁵ Tematizacija teh primerjalnih sklopov pa je, razen maloštevilnih izjem, predvsem novejšega datuma oz. nastaja sploh šele v konsolidirani srednji Evropi šestdesetih let (pri čemer se seveda zmeraj tudi zastavlja vprašanje kulturnopolitične funkcije). Bettizova teza se v večjem obsegu verificira šele v zadnjih letih.

V zvezi s problematiko »zgodovinskega prikaza nacionalnih literatur«⁶ pa tudi avstrijska germanistika že nekaj let tematizira ideološko pogojenost takele formacije delovnega korpusa, s katerim je vselej bil v povezavi tudi poskus, da bi literaturo in literarno znanost funkcionalizirali za politične namene.⁷ Novejše raziskave o vprašanju »identitete avstrijske literature« (ednina je zelo značilna, ker se s tem tudi že zanemarljivo drugačen pristop) pa pokažejo, »daß die mit den Begriffen 'Nation' und 'national' verbundenen Identifikations-, Abgrenzungs- und kollektiven Selbstdarstellungsansprüche heute keinen Stellenwert mehr haben.«⁸ Vzroka za ta razvoj ne vidim samo v tem, da se nacionalno kulturni in literarni koncepti vedno bolj zamenjujejo z med- ali nadnacionalnimi, temveč tudi v tem, da se je dialektika med nacionalnimi in mednacionalnimi odnosnimi sistemi opazno spremenila v dialektiko med nad- in podnacionalnimi, se pravi regionalnimi oziroma medregionalnimi odnosi. Ta proces se je razširil tako pod vplivom in na podlagi zgodovinskih in aktualnih pogojev kot tudi novih teženj, na primer novega regionalizma.

S tega zornega kota se nam zatorej lahko zdi, da je postulacija »nacionalnih literatur«, v smislu enotnih in celovitih kontekstov in sistemov, vsaj v našem kulturnogeografskem ambientu morda zares v večji meri samohotna kot na primer izolacija kakega supranacionalnega literarnega toka.⁹ Primer, ki se mi v tej zvezi – poleg svojega – zdi najbolj zanimiv, je literarni sistem v Sovjetski zvezi in v Jugoslaviji: v obeh državah naj bi šlo – ne glede na razlike – za koncept multinacionalnosti kot integrativne in hkrati federativne sinteze regionalno sovpiljavajočih parcialnih sistemov. Zdi pa se mi, da takšni stvarnosti raziskovalna preusmeritev nikakor še ne odgovarja, kaj šele institucionalizacija: koncept primerjalne ali komparativne jugoslavistike, ki se prav zdaj razvija,¹⁰ bi morda bil adekvaten, po drugih državah vidim kaj podobnega morda le še v Švici. Po teh modelih pa se zgleduje tudi regionalno težišče celovške komparativistike.

Regionalna perspektiva nasproti medregionalni v zvezi s celovškim regionalnim težiščem

Specifičnim interaktivnim oblikam kultur alpsko-jadranskega prostora torej zaradi socialno- in kulturnozgodovinskih danosti predvsem ustreza opisni model, ki upošteva čimveč konkretnih interferenc in tudi inkongruenc med vsakokratnimi jezikovno-kulturnimi in političnimi sklopi. Navidezna paradoksija našega regionalnega modela je v tem, da kljub manjšemu obsegu od državnega območja le-to hkrati tudi prekosi po tem, da je v skladu s konkretnimi jezikovnimi razmerji. Za tako jezikovno- in kulturno-prostorsko situacijo predlagam pojem »medregionalnost«, in sicer tudi zato, ker se ločevalna funkcija državnih in drugih meja vidno zmanjša. Pojem, ki ga v podobnem ambientu uporablja Aleksandar Flaker, namreč »obmejna literatura«,¹¹ sicer ustreza prostorskim razmerjem in bilateralni usmeritvi mnogih besedil teh literatur, a mislim, da je s tematskega vidika po eni strani prespecifičen, po drugi zaradi ambigvitete (zlasti v nemščini: »Grenzliteratur«) pa tudi nespecifičen in vrhu tega ideološko obremenjen.

Pojav »majhnih literatur« je bil v evropski komparativistični vedi zmeraj eden izmed vodilnih vzgibov za problematizacijo pojma nacionalne literature. Diskusija tega pojma se je dosledno orientirala na nadnacionalni usmeritvi – v glavnem iz dveh perspektiv: na podlagi vzhodno- in južnovzhodnoevropskega gradiva so ga deloma diskutirali Dionýz Ďurišin,¹² Zoran Konstantinović¹³ in István Fried.¹⁴ Na podlagi zahodnoevropskih literatur se je s pomenom »majhnih literatur« ukvarjal predvsem Hugo Dyserinck, ki pa je hkrati tudi podal pojmovno-zgodovinski pregled.¹⁵ Iz vseh teh razprav je razvidno, da je število evropskih literatur, ki spadajo v ta okvir, res precejšnje. Ne glede na to, ali jih razlikujemo na primer s Konstantinovićem kot »literature evropskega vmesnega prostora« od nacionalnih nemško-, angleško-, francosko- in ruskojezičnih veleliteratur, ali pa če jih po Dyserincku in Flakerju pojmuje kot »obmejne literature« ter po Charlierju kot »littératures secondes«, ali pa če pojem razumemo funkcionalno, kakor ga uporabljata Ďurišin in Fried, kadar govori o »specifičnih oblikah medliterarnih skupnosti« in o »kontekstnih literaturah«,¹⁶ pravilo je, da gre zmeraj za pripadnost dvema ali več različnim jezikovnim in kulturnim področjem: »lastnemu« ter tudi vsakokratnemu drugojezično-kulturnemu sklopu posamezne državne tvorbe.¹⁷

Razmerje med posamezno-literarnim ter državnim jezikom je seveda odvisno od državnopolitičnega konteksta: lahko temelji na dosledno federativnem ali kantonalnem principu, kot v Švici¹⁸ in tudi v Jugoslaviji, ali pa na samo navidezno oz. formalno avtonomnem, kot v Avstriji in v Italiji. Če pa bi švicarske literature, z izjemo retoromanske,¹⁹ primerjali z istojezičnimi sosednjimi književnostmi, bi seveda morali upoštevati različne kulturnopolitične in zgodovinske kontekste, ki so pripeljali k zdiferenciranju istojezičnih literatur v različnih državah. Na »manjšinski« ravni pa se zaradi tega tudi furlanska literatura brez nadaljnega ne da tipološko primerjati z retoromansko literaturo v Švici, švicarska v italijanskem jeziku tudi ne z italijansko v Istri, ter slovenska literatura na avstrijskem Koroškem ne s slovensko v Italiji, ne glede seveda na morebitne kulturno-specifične konstante in paradigme v literaturah istojezičnega kulturnega izvora.

Razlikujem torej med dvema pomenoma pojma »tipološkost« v širšem smislu gre za specifične komunikacijske oblike na nivoju celot-

nega korpusa nekega sistema ali literarnega makrokonteksta, ki ga povežemo v dialektičnem smislu s sociopolitičnimi, –ekonomskimi in –kulturnimi dejavniki produkcije, distribucije in recepcije; na ravni vrstnega sistema literarne mikrostrukture spada semkaj na primer vrstna tipologija, kakor jo razvija Lukács v svoji *Teoriji romana* (1920). Na drugi strani pa poznamo »tipološki vidik« kot instrument komparativistične teorije, če gre ob primerjanju literarnih ali kulturnih pojavov za skupnosti in analogije, ki (po Žirmunskem in Đurišinu) niso pogojene od neposrednih kontaktnih odrosov, četudi so marsikdaj v povezavi s »srečajočimi se strujami« (Veselovski).

Kar zadeva sodobne odnose med različnimi kulturami in literaturami v okviru bivšega območja avstro-ogrske monarhije, pa ne smemo zane-marjati dejstva, da so manjšinske ali narodnostne kulture dandanes popolnoma dvojezične. To je izrednega pomena za komparativistiko. Regionalna večjezičnost omogoča ne samo participacijo, deležnost več kultur (s tem je pripomogla »nepopolnim literaturam«²⁰ h komplementarni literarni socializaciji in izobrazbi); dvo- ali večjezičnost, recimo slovenskih narodnostnih literatur v Italiji in na avstrijskem Koroškem, pa je bila tudi eden izmed razlogov za sukcesivno nastajanje sekundarnih literarnih centrov v okviru jezikovnega kontinua slovenske kulture – mislim na kulturnopolitično in kontaktno specifično pogojene različne funkcije mest Gorice, Celovca in Trsta v slovenski kulturni zgodovini, pri čemer so različni kulturni koncepti temeljili na specifičnih regionalnih predpogojih in konkretizacijah kulturnih identitet. Raziskovanje teh sklopov nam lahko daje tudi podlage za medregionalno literarno sociologijo.²¹

Komparativna situacija I: starejša in nova medkulturnost

Handke, Lipuš, Pasolini in Tomizza se nanašajo bolj ali manj eksplicitno tako na zgodovinsko kot tudi na aktualno bikulturno razmerje po stoletnih, če že ne brezvladnih, se pravi nenasilnih, a vendar obstoječih tradicijah in kulturnih stikih. Znano je, da dialog obeh avtohtonih kultur na Avstrijskem oz. Koroškem sega daleč nazaj (do Brižinskih spomenikov), pri čemer se je kmalu pokazalo hegemonialno razmerje med nemško in slovensko kulturo; poznamo pa tudi obdobja konstruktivnega sodelovanja med obema kulturama. Tako so se npr. na Koroškem z ustanovitvijo revije *Carinthia* leta 1811 razvili intenzivni stiki med pisatelji in znanstveniki obeh jezikovnih in kulturnih skupin; kulturni dialog se je ohranil vsaj do druge polovice prejšnjega stoletja, ko se je razvila samostojna slovenska založniška in revialna kultura v Celovcu. Predpogoj tega razvoja pa je vsekakor bilo odprto vzdušje na začetku stoletja, pod vplivom Herderjevega narodnega in Goethejevega svetovnliterarnega koncepta. Marsikateri takratni literarni in publicistični dosežki, npr. prevodi (deloma tudi vzajemni), literarnokritična, jezikoslovna in kulturnozgodovinska dela v prvih treh desetletjih revije *Carinthia*, predstavljajo trajne in eksemplarične primere medkulturnega ustvarjanja, ne nazadnje na podlagi visokega deleža dvojezičnih avtorjev obeh kulturnih skupin.²² Dejavnosti te prve konstruktivne faze koroške bikulturnosti lahko primerjamo z današnjim obetavnim obdobjem koroške medkulturnosti, s posredovalnimi prizadevanji Petra Handkeja za nemško, Janka Messnerja, Andreja Kokota in drugih za slovensko javnost; zdi se mi pa – vsaj kar se nemškega sodelovanja tiče –, da nam starejše obdobje medkulturnega dialoga še vedno lahko rabi za zgled in model.

Koroška bikulturalnost prejšnjega stoletja je morda predvsem množičen pojav, vsaj v primerjavi z današnjo; ne smemo pričakovati kakih estetskih viškov, kar je povsem jasno, če pomislimo, da je v literarnem življenju tega časa celo Dunaj še obrobje nemških centrov. S tem pa ni rečeno, da obrobje ne more tudi prednjačiti, da tak regionalni kulturni krožek ne bi zmozel tudi nekaj povsem izvirnega. To se nam pokaže ob t. i. »goriški romantiki«, ki je prav v tem času, v dvajsetih letih 19. stoletja, igrala neprecenljivo vlogo za posredovanje estetskih in poetoloških razmišljanj v komunikacijskem trikotniku Italija–Jugoslavija–Avstrija in ki jo lahko imamo za literarnorefleksivno prekladališče med takratno nemško, italijansko, furlansko in slovensko literarno kritiko. Kljub temu, da sta »skupino« tvorila v bistvu samo dva partnerja, slovenski poliglot, kritik in estetik Matija Čop in goriški deželni svetnik italijansko-avstrijskega porekla Franz Leopold Savio, pa izjemno »učinkovitost« tega izmenjavanja mnenj in dialoga lahko razberemo ob literaturi Franceta Prešerna.²³

Zdi se mi, da je bil javni interes v zvezi z Gorico in seveda Trstom, v primerjavi z Ljubljano, kaj večji, in sicer iz ekonomskih in političnih razlogov. To je seveda tudi povečalo pomen in itak že razmeroma visok ugled italijanske kulture, kar se je jasno odražalo na ravni nemško-italijanskih kontaktov. Na drugi strani tudi ne preseneča, da pri slovenski in hrvaški literaturi vsaj do nedavnega ni bilo čutiti tolikšnega nostalgичnega zagona – in če sploh, potem pa v značilni inverziji, kot tematska sila na primer pri Krleži – kakor pri italijanski literaturi, zlasti Furlanije-Juljske krajine. Centralna slovenska (matična) in hrvaška literatura take ambicije šele razvijata v najnovejšem obdobju, v sinkretistični atmosferi novega srednjeevropskega gibanja.

Nihče izmed vseh semkaj spadajočih avtorjev pa ni prav te omenjene kulturne večglasnosti bivše habsburške mnogonarodne države tvorbe opeval tako emfatično, svetovljansko in obenem nostalgичno kakor pesnik in prozaist skoraj vsehabsburškega porekla Carolus L. Cergoly. V liriki se prezentira na orgiastičen in makaroničen način, hkrati pa jo instrumentira dokaj samosvoje in elitno z mešanjem kodov in jezikov, od tržaškega italijanskega dialekta – poleg knjižne italijanščine – pa do nemščine, francoščine, slovenščine, hrvaščine in drugih elementov. S temle jezikovnim materialom pa si prikljče tako imenovani »Welt von gestern« in ga hkrati stilizira kot mit; marsikdaj ga metonimično koncentrira in projicira na še danes polifonsko mesto Trst. V le-tem se mu zrcalijo vedno znova in povsem tudi prospektivno tri evropske velekulturne s svojimi jeziki »del si del da del ja«, kakor pravi v pesmi *Hohò Trieste* iz zbirke *Latitudine Nord*. Na drugi strani pa Cergolijeva proza, ki jo je objavil s podnaslovi »scritti« oz. »collages di fantasie e memorie di un mitteleuropeo« (*Il complesso dell'Imperatore*, 1979; *Fermo là in poltrona*, 1984), zaostaja za liriko, ker se predaja v sicer ironični, igrivi naklonjenosti docela času in predmetu njegovega hrepenenja. V prozi sicer evocira etnično in jezikovno mnogoterost donavske monarhije, žal pa se komprimirajo v njej zgodovinske in biografske reminiscence s habsburškimi vsakdanjimi miti v večinoma operetsko fantazmagorijo. S temle deli se mi Cergoly prikaže kot italijanski pendant nekaterim avstrijskim avtorjem »habsburškega mita«, in sicer kot kak Werfel, Herzmanovsky-Orlando, povrh pa tudi Joseph Roth v eni osebi.

V vseh dvo- ali večkulturnih krajih monarhije se je v glavnem izražal sistem nasprotujočih si dveh ali več kultur: vladajoči nemško-

avstrijski kulturi so v teh regijah nasprotovale – seveda v nadaljnem stopnjevanju in tudi v menjajočih se aliansah – italijanska, hrvaška, slovenska in furlanska kultura. Koliko ustvarjalne energije da je to stanje »blokiral«, najbolj jasno lahko vidimo ob estetskem razvoju, oz. boljše manjkajočem razvoju slovenske literature na avstrijskem Koroškem od druge polovice prejšnjega do šestdesetih let tega stoletja, preden se je pojavila mladjevska literatura. Za habsburško obdobje to pomeni, da so se kulture in literature teh kontaktnih regij v glavnem omejevale na vzdrževanje in predstavljanje obstoječega stanja; da to velja tudi za bivšo nemško literaturo v Trstu, nam je pred kratkim prikazala Silvana de Lugnani v knjigi *La cultura tedesca a Trieste dalla fine del 1700 al tramonto dell'Impero asburgico* (Trieste, 1986).

Ob razmišljanju o literarni tipologiji in tipoloških razlikah ne smemo pozabiti na družbeni okvir. Medtem ko so se »habsburški Italijani« skoraj do konca prejšnjega stoletja domala izključno orientirali po vzorcih risorgimentalne Italije, kakor dokazujejo raziskave Bruna Maierja, Elvia Guagninija, Claudia Magrisa, Ernestine Pellegrini in drugih (zaradi tega so tudi bolj sloveli po svojih publicističnih in zgodovinsko-literarnih delih kot po literarnih in umetniških), pa je morala slovenska inteligenca težiti k integraciji vseh kulturnih področij v najširšem pomenu. Razlog je v tem, da se ni mogla sklicevati in naslanjati na nobeno izvenhabsburško lastno kulturo. Medtem ko je bila italijanska literatura na Tržaškem dalj časa (skoraj do začetka tega stoletja) bolj ali manj reprezentativnega značaja, pa je slovenska inteligenca iskala povezovalne točke med vsemi sektorji kulture v smislu kulturne in politične alfabetizacije, če smem uporabljati Enzensbergerjev izraz. S tem pa slovenski kulturni intelektualci potrjujejo kriterije, ki jih je Kafka imel za specifično »majhnih literatur« (*Dnevnik*, 25. 12. 1911).

Komparativna situacija II: sociološki in poetološki predpogoji novejšega medkulturnega regionalizma

Primerjava, ki jo nameravam skicirati, se nanaša na Handkejevo povest *Die Wiederholung* (1986),²⁴ na roman esno prozno besedilo *Odstranitev moje vasi* (1983) Florjana Lipuša,²⁵ na Tomizzov roman *La migliore vita* (1977)²⁶ ter na Pasolinijevo pesniško zbirko *La meglio gioventù* (1954) oz. na spremenjeno in razširjeno izdajo *La nuova gioventù* (1974).²⁷ Sestav tega komparativnega korpusa je morda problematičen, na kratko pa tole: kar se Tomizze tiče, pojmujem navedeni roman – sicer tudi po strokovni literaturi – kot sumo njegovega »domačijsko istrskega obdobja«, preden da se je z romanom *L'amicizia* (1980) in z *Il male viene dal Nord* (1984) tako snovno kot tudi naratološko osredotočil na druge predmete; glede Pasolinija pa ne gre samo za furlansko tematiko, ki jo najdemo tudi v njegovih drugih delih, na primer v romanu *Il sogno di una cosa* (1962), temveč za tematizacijo jezikovne drugačnosti in alteritete Furlanije v zvezi z razvojem novega evropskega regionalizma. Omenjena besedila so sicer tudi v raznorodnih posamezno-literarnih in zgodovinskih tradicijah, skupen pa jim je predvsem izrazit regionalen moment, ki jih povezuje z regionalističnim gibanjem, prav od šestdesetih let naprej. Kulturnokritična naperjenost novega regionalizma je tako v teoretskem kot tudi v praktičnem smislu po svoje bila zasnovana pod močnim vplivom publicističnega, literarnega in filmskega dela Pasolinija. Dodatno podkrepitev pa je ta »svetovni« regionalizem še dobil od malo pozneje nastajajočega ekološkega gibanja.

Novi evropski regionalizem vsebuje in propagira – v razliki od starejšega, dualističnega in nacionalnega – med drugim dva tematska sklopa, ki ju smatram zlasti v okviru svojega interesa za posebno relevantna: na eni strani dobijo narodnostne manjšine in skupine prvič po regionalizmu starega kova sedaj tudi v srednji Evropi nekaj pozornosti in s tem spet začenjajo razvijati zavest narodnostne samostojnosti, se pravi identitete, včasih celo do separatističnih teženj; hkrati pa konkretni, vsakdanji elementi in izkušnje regionalnih in večinoma še kmečkih kultur, ki jih tako imenovani »tuj pogled« komparativnega etnologa dojame kot »inozemsko« enklavo v lastni deželi, pridobivajo – vsaj za kulturno inteligenco – tudi posebno estetsko veljavo.

Ne bom obravnaval literarnega regionalizma v splošnem pomenu,²⁸ mika pa me njegov komparativistični aspekt, ki sem ga imenoval »medregionalnost«.²⁹ Pojem se mi zdi še posebno upravičen za srednjeevropski »patchwork manjšin« (J. F. Lyotard). Omenjena besedila se v tem smislu nanašajo na dvokulturne oz. dvojezične situacije nastajanja in sprejemanja, ki jih tematizirajo na raznih ravneh in v kontekstu dotičnih regionalnih diskurzov. Ne glede na estetske posebnosti in povezave z različnimi tradicijami regionalnih in »nacionalnih« literatur pa je ob teh besedilih razvidno parodistično (Pasolini, Lipuš) ali implicitno kritično oz. vsaj inovatorično razmerje (Handke, Tomizza) do posameznoliterarnih vrst. Značilnost tehle štirih besedil v primerjavi z glavnim delom novejše kritične regionalne literature pa je predvsem v tem, da se razlikujejo po vlogi, ki jo ima v njih medkulturna tematika jezikovno mešane regionalnosti. Razlikovati je sploh treba med kulturnoindustrijskimi proizvodi (Horkheimer/Adorno), ki se udeležujejo konjunkture, in temile prizadevanji, ki se tej uporabnosti z različnimi jezikovnimi in estetskimi sredstvi odločno izmikajo, celo do meja smešnosti in patetike, kot na primer marsikatera besedila Petra Handkeja. Vsekakor pa mislim, da je omenjeni korpus tako glede medkulturnih sklopov kot meddiskurzivnih povezav kakor tudi estetskega nivoja izredno profiliran.

Poetološka analiza in oris sociokulturnega ozadja tehle besedil bi lahko privedla do sklepa, da besedila namensko izkoriščajo, se pravi tematizirajo latentno komparativno situacijo vsakdanje prakse upovedovanih regij in da jim rabi za izhodišče estetskega postopka. Kdor pozna komunikacijske navade v dvo- ali večjezičnih ambientih, tudi ve, da se udeleženci vsakdanjega pogovora, odvisno od kompetence in situacije (predmet, pogovorni partner itd.), lahko gibljejo med jeziki, in sicer celo v istem stavku. Tale code-switching na bilingvalni ravni pa se razlikuje od enojezične polifonije (se pravi med standardnim jezikom, dialektom, žargonom itn.)³⁰ šele tedaj, kadar so s prisotnimi jeziki v odnosu tudi jezikovno kulturne, družbene in politične vrednote in tradicije. Od tradicionalne, folklorne etnopoetične oblike jezikovne polifonije (in hkrati vsakdanje praktične) se tale dela razlikujejo že s tem, da so navidezno enojezična: Lipuš in Pasolini se nanašata sploh na jezikovno in regionalno precej ozek odsek; Tomizza razvija svojo medkulturno perspektivo prav iz latentne prisotnosti »drugega« jezika in sosednje kulture, in sicer v komplementarnem razmerju z narativnim diskurzom;³¹ s Tomizzovo pa je primerljiva tudi Handkejeva komunikacijska situacija, seveda z razliko, da le-ta prikazuje komplementarno, zaželeno kulturo v nekako zmerno postmodernističnem, »odmahnjenem« smislu: pri njem temelji na sicer bolj zadržano in specifično oblikovani metafori knjige, ko gre za Pleteršnikov slovar iz leta 1894.

Handke, Lipuš, Pasolini, Tomizza in medregionalnost

V nasprotju z večjim delom novejše, kritično regionalne literature je v omenjenih besedilih kritika fašizma bolj v ozadju, oz. se pojavlja samo epizodično ali posredno; besedila pa implicitno problematizirajo ekološke diskurze, ki jim sami deloma pripadajo, s tem, da se izogibajo vsake programatike. Kljub temu je temeljna težnja regionalizma dokaj spoznavna: anticentralistični impetus proti politični, ekonomski in kulturni hegemoniji, kar pa seveda pomeni opozicijo proti oficialni kulturni politiki. Pasolinijevo zavzemanje za arhaične kulture – v poantirani interpretaciji Gramscijevega koncepta o narodni in ljudski književnosti («letteratura nazional-popolare») – moramo v smislu njegove knjige *Scritti corsari* (1975) prav tako povezovati s tole težnjo kot tista njegova besedila, v katerih se odpove neposredni nadregionalni razumljivosti, s tem da se zateče k idiomu manjšega prostorskega dosega: k pesmim v furlanskem jeziku ali k proznim in filmskim delom v rimskem narečju, s čimer pa postane njegov regionalizem hkrati tudi estetska vrednota (lastni prevodi v knjižno italijanščino predstavljajo vrsto parateksta). Iz Pasolinijeve ocene socialnega, razrednega značaja furlanskega jezika jasno izvira protimeščanska, arhaična kmečka (oz. v »rimskih« besedilih subproletarična) perspektiva:

Il 'regresso', questa essenziale vocazione del dialettale, non doveva forse compiersi dentro il dialetto ... ma ... da una lingua (l'italiano) a un'altra (il friulano) divenuta oggetto di accorata nostalgia, sensuale in origine ... ma coincidente poi con la nostalgia di chi viva ... in una civiltà giunta a una sua crisi linguistica, al desolato, e violento, 'je ne sais plus parler' rimbaudiano. ... il ... regresso da una lingua a un'altra – anteriore e infinitamente più pura – era un regresso lungo i gradi dell'essere. ... Non potendo impadronirsi per le vie psicologicamente normali del razionale, non poteva che reimmergersi in esso: tornare indietro: rifare quel cammino in un punto del quale la sua fase di felicità coincideva con l'incantevole paesaggio casarsese, con una vita rustica, resa epica da una carica accorante di nostalgia. Conoscere equivaleva a esprimere. Ed ecco la rottura linguistica, il ritorno a una lingua più vicina al mondo.³²

Tale namen se torej ne manifestira na plakativen ali tавтоloški način, v podvojitvev kulturnokritičnega diskurza, temveč kot posredna jezikovna in estetična polivalentnost oz. kot iz le-te razvijajoča se oblika nekega tipa »Weltanschauung« (če uporabljam Bahtinov izraz) in njegovih diskurzov: bodisi v modusu kulturne utopije, ki jo ustvarja nekorumpiran idiom neodtujene kulture in družbe, kot nam Pasolini signalizira s furlansko liriko (v visokem stilu), bodisi pri Handkeju s slovenskim jezikom in s tako imenovano iskreno ironijo («innige Ironie») v zvezi s slovensko kulturo; ali pa v modusu razblinjanja («das Scheitern») oz. negativne utopije pri Tomizzi in Lipušu; pri le-tem pa še posebej skozi ambivalentno redukcijo individualnosti na regionalne diskurze in specifične kulturne paradigme.³³ Po besedni stilizaciji imamo tudi tule opraviti s skrajno arhaičnostjo, ki pa v tem primeru nakazuje statičnost in zaostalost. Antimodernistična, arhaična stilizacija se lahko opaža pri vseh avtorjih, hkrati pa tudi – predvsem pri Lipušu in Tomizzi – dialogičnost posebne vrste, in sicer ob prisotnosti »tujega govora« (Bahtin) pripovedovalca, nastajajočega iz fiktivnega oralnega stila, »skaza« in epskih postopkov; to lahko pojmuje kot kritično držo proti oficialni pismeni, odtujeni, se pravi brezizkušenski kulturi samo še informacijskega značaja.³⁴

Vzpostavljanje nove pismene kulture je tudi utopični koncept Handkejevega pripovedovalca v *Ponovitvi*, rojenega iz dvojezične

južnokoroške vasice Vogrče/Rinkenberga, in sicer s pomočjo jezikovnega materiala iz Pleteršnikovega slovarja. Tudi tukaj gre torej – kakor v kroniki Martina Crusicha (*La miglior vita*) ali pa v »karnevalizirani« kroniki Lipuševe *Odstranitve* – za dvojezično identiteto, in tudi tu ob vzoru arhaične, agrarne družbe, a kot pri Pasoliniju z intencijo protikulturnega osnutka: slovensko ljudstvo, »das für Krieg, Obrigkeit und Triumphzüge sozusagen nur Lehnwörter hat, aber einen Namen schafft für das Unscheinbare«

Ein so zärtliches wie grobianisches Volk ... ohne Adel, ohne Marschtritt, ohne Ländereien ... der einzige König jener Sagenheld, verkleidet, umherschweifend, sich kurz offenbarend und wieder verschwindend ... Und dabei war es doch ... gar nicht das besondere slowenische Volk, oder das Volk der Jahrhundertwende, welches ich, kraft der Wörter, wahrnahm, vielmehr ein unbestimmtes, zeitloses, außergeschichtliches – oder besser, eins, das in einer immerwährenden, nur von den Jahreszeiten geregelten Gegenwart lebte ... jenseits oder vor oder abseits jeder Historie.³⁵

Kot v Proustovem romanu *Iskanje izgubljenega časa* se tudi pri Handkeju pripovedovalčeva identiteta zaveda same sebe ob pisanju in postane s tem na utopičen način kolektivna identiteta: cilj naj bi bil, kot pravi Handke v zvezi s povestjo *Kindergeschichte*, »die Geschichte eines einzelnen Menschen so wie die Geschichte eines Volkes schreiben. Eine Erzählung, die müßte die gleiche Konsistenz und Klarheit haben wie ... eine Geschichtsschreibung«;³⁶ Handke se s konceptom ponavljanja oz. »po-novitve« sicer še izogiba statičnosti in klasičnosti Pasolinijevih pesmi, kljub temu pa bi v njegovi regresiji v »kmečki univerzum« (Pasolini), katerega arhaičnost se pripisuje kulturni, narodni in družbenopolitični nesočasnosti, v primerjavi z Lipuševim ostrim in karnevalističnim prikazom lahko zaznali prav sočasno topiko »avštajgerstva«.

Razlikujeta se tudi – kljub skoraj identičnemu ambientu in bikulturni foliji – Handkejeva *Ponovitev* in Tomizzova *La miglior vita*. Ampak kjer Handke emfatično potrjuje avtorja-pripovedovalca in tako inscenira njegov utopični kulturni mit ustvarjanja pismene, literarne kulture –, čeprav kot vedno znova naloženo nalogo (zu leistende Aufgabe) – pa imamo pri Tomizzi ljudskega kronista in pripovedovalca (Handkejev ideal torej), ki se nam zdi v Gramscijevem in v Benjamini-novem pomenu bližji ruskim pisateljem kakor italijanski oficialni kulturi in ki z lastnim zamiranjem tudi zapisuje razkol bikulturnosti domače istrske vasi. Iz njegovega nedogmatičnega humanističnega poročila ne nastane nobena meščanska »epopoeia«, temveč »zgodovina farne srenje brez zgodovine, invertirani junaški ep«,³⁷ katerega kataritična funkcija je lahko tudi kolektivna. Kljub morda nasprotnemu videzu pa je prav v tem tudi dosežek kritičnega pripovedovalca Lipuševe *Odstranitve*.

Razkroj posameznika, razkroj regionalne, kmečke in proletarske kulture, kar povzroča tako imenovani »center«, ki povzdiguje »svoje vzorce za splošno normo«, kar pa povzroča tudi nacionalizmi, industrijska družba ter oblast kulturne industrije, podvržena menjalnemu principu in izpostavljena »procesu nivelizacije ... ki uničuje vse, kar je avtentično in posebno«,³⁸ vse to nam prikazujejo omenjeni avtorji s stilnimi sredstvi klasike, s čimer hkrati povzdigujejo individualnost – kompenzatorična rešitev – na raven heroičnega in tragičnega. To je raz-

vidno iz arhaično epske stilizacije kolektivne in individualne tragike ter iz tako imenovanega »koralnega pripovedovanja« pri Tomizzi in Lipušu, pa končno tudi iz Pasolinijevega preusmerjanja centralistične jezikovne situacije, ko zahteva »una poetica della poesia dialettale come antidialetto, cioè come lingua«. ³⁹

Prav tu vidim tudi kraj in tveganje, kjer se kritika lahko prelevi v afirmacijo, polifonskost v folklornost, če arhaični jezik (dialekt kot »afrodisiaco«) postane »preciozni primerjalni leksikal knjižnega jezika« ⁴⁰ posebnost in posameznik pa se s tem pervertirata v kulturnoindustrijsko splošnost. Pasolini in Handke se zaradi abstraktnosti in izolacije svoje kritike ne izmikata scela tej nevarnosti: protikulturni diskurz namreč lahko le ohrani svojo kritično težnjo, dokler predmet kritike, v našem primeru pač splošno veljavni literarni in kulturnojezikovni diskurz, ni vsaj impliciran. V nasprotju z dosledno dialoškimi besedili Lipuša in Tomizze pa se Handkejev tekst in večina Pasolinijevih furlanskih pesmi približujejo subjektivnemu monologu, ki zgublja stik s svojo dialoško opozicijo, stvarnostjo, ali pa tale stik sploh odrinja.

Dialoškost in komparativistika

To, kar se nam pokaže v omenjenih delih, v Tomizzovi *La miglior vita*, tudi že v njegovi *Materadi* (1960), prvem romanu *Istrske trilogije* (1967), pa v jezikovni in narativni arheologiji slovenske vasi pri Lipušu ali v Handkejevi *Ponovitvi* ter v furlanskih pesmih Pasolinija, in sicer dialoški prikaz lastne kulture v tuji, tuje v lastni kulturi, onstran ideoloških pri- in predpisovanj ali pripadnosti, to je – v sklopu bolj urbanih kontekstov – tudi intencionalni horizont drugih besedil ter proznih del drugih avtorjev teh regij (Boris Pahor, Alojz Rebula, Žarko Petan, Drago Jančar, Nedjeljko Fabrio, Enzo Bettiza, Ferruccio Fölkel in Carolus L. Cergoly). Za vse velja, da tematizirajo problem jezikovnih in kulturnih meja in identitet, hkrati pa tudi razmerje med provinco in centrom. Kakor nam pokažejo besedila Handkeja, Lipuša, Pasolinija in Tomizze – še posebno njegov roman *L'amicizia* (1980) –, pa je polarizacija med provinco in centrom preostanek hegemonialne kulturne situacije, za katero samo velja monološki govor, medtem ko dialoško razmerje med kulturami, jeziki, besedili, skratka, diskurzi, stremi k odpiranju rigidnih struktur. Zaradi tega zdiferenciranja enoličnosti pa decentralizirane literature teh regij lahko imamo za potencialno protitež in alternativne vzorce; pojmem jih kot moment partikularizacije in dehierarhizacije, ali pa – po Lyotardu – kot politeistični prostor. ⁴¹ Samo tak polifonski prostor lahko omogoča vsaki narodnosti, vsaki jezikovno-kulturni skupini itd. lastni sistem vrednot in avtoritet, pri čemer nobena skupina nima univerzalnega, obvezujočega, normativnega pomena, kaj šele totalitarne pravice nad drugimi.

Hkrati nam tak laboratorij regionalnih kultur, na podlagi bolj ali manj latentne komparativne situacije, tudi v našem znanstvenem delu nudi možnost za razvijanje in verifikacijo kulturnoteoretskih in literarnosocioloških modelov, ⁴² ne glede na to, da bi koncept dialoške regionalnosti lahko postal tudi merilo (kulturne) politike.

¹ Tale razmišljanja so bila predstavljena (v krajši obliki) pod naslovom *Materada und Rinkenbergr. Für einen interregionalen Begriff von Literatur* decembra 1988 na simpoziju ob petletnici celovške komparativistike in decembra 1989 v Društvu za primerjalno književnost v Ljubljani. Zbornik vseh referatov simpozija izide pod naslovom *Komparatistik als Dialog. Literatur und interkulturelle Beziehungen in der Alpen-Adria-Region und in der Schweiz* (izd. J. S. in Peter V. Zima) pri založbi Lang, 1990.

² V pričujočem okviru lahko samo omenim Bettizo, ki pa ga posebej obravnavam v knjigi, posvečeni vprašanju medkulturnosti v italijanskih, jugoslovanskih in avstrijskih literaturah: *Literatur und Interkulturalität. Komparatistische Studien zur Literatur und Kultur in Italien, Jugoslawien, Österreich* (Habilitationsschrift, Institut für Allgemeine und Vergleichende Literaturwissenschaft, Universität Klagenfurt, v pripravi za konec leta 1990).

³ Enzo Bettiza: *Mito e realtà di Trieste*. Milano 1966, str. 43–44.

⁴ Sociosemiotični pristop, ki ga Peter V. Zima razvija na podlagi Bahtina in drugih, se mi v tej zvezi zdi dokaj uporaben, vsaj kolikor se nanaša na posamezna literarna dela; ni pa doslej še raziskovalnega modela za večje literarne sklope.

⁵ Drugih dotičnih raziskav je doslej še zelo malo, večinoma bilateralnega značaja. Predvsem se tej tematiki v svojem raziskovalnem delu posvečata Stanislav Hafner in Zoran Konstantinović, ki sta se na tem področju že povsem uveljavila; zato bi posebno opozarjal na pri nas manj znane publikacije:

Günther Wytrzens: *Die Bedeutung der slawischen Literaturen für Österreich. V: Österreich in Geschichte und Literatur* 12, 1968, str. 554–570.

Sergio Bonazza: *Le letterature slave della monarchia asburgica e quella austriaca del XIX secolo. V: Mondo slavo e cultura italiana. Contributi italiani al IX Congr. Internaz. degli Slavisti, a cura di J. Kresalkova*. Roma 1983, str. 38–54 (pa tudi druge razprave tega zbornika);

Antal Mádl: *Literaturbeziehungen um die Jahrhundertwende zwischen Österreich und Ungarn*. V: *Neohelicon* 9, 1982, zv. 2, str. 45–60;

Arturo Cronia: *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*. Venezia/Padova 1958;

Marija Pirjevec: *Saggi sulla letteratura slovena dal XVIII al XX secolo*. Trieste 1983.

⁶ *Geschichtliche Darstellung von Nationalliteraturen*, naslov simpozija avstrijske akademije znanosti, katerega namen je bila problematizacija »nationalnih literarnih sintez« ob eksemplaričnih primerih inkongruence med jezikovnimi in političnimi mejami v belgijskih, sovjetskih in avstrijskih literaturah. Razprave so dokumentirane v posebni številki dunajske revije *Sprachkunst* za leto 1983.

⁷ Za nemško zgodovino opozarjam na knjigo *Germanistik – eine deutsche Wissenschaft*, Frankfurt/M. 1967.

⁸ Albert Berger: *Zur Funktion des Begriffs der »österreichischen Literatur«*. V: *Österreichische Literatur des 20. Jahrhunderts. Französische und österreichische Beiträge*. Izd. S. P. Scheichl in G. Stieg. Innsbruck 1986, str. 35.

⁹ Gl. Armand Nivelle: *Wozu Vergleichende Literaturwissenschaft? V: Vergleichende Literaturwissenschaft. Theorie und Praxis*. Izd. Manfred Schmelting. Wiesbaden 1981, str. 175–186.

¹⁰ Konceptivno: zborniki zagrebške delovne skupine *Komparativno proučevanje jugoslovanskih književnosti*. Ur. E. Fišer, F. Grčević. Zagreb–Varaždin 1983/1987/1988; v slovenskem revialnem tisku: Jože Pogačnik: *Zasnova, pomen in problemi primerjalne jugoslavistike*. *Sodobnost* 32, 1984, str. 577–590, in: Janko Kos: *Poskus tipologije južnoslovanskih književnosti*. *Primerjalna književnost* 9, 1986, št. 1, str. 9–13.

¹¹ Aleksandar Flaker: *Modelle von »Grenzliteraturen«: Zanini und Lipuš*. V: *Pontes Slavici. Festschrift S. Hafner*. Izd. D. Medaković, J. Jaksche, E. Prunč. Graz 1986, str. 105–113.

12 Dionýz Ďurišin: *Vergleichende Literaturforschung. Versuch eines methodisch-theoretischen Grundrisses*. Berlin 1976; isti: *Spezifische Formen interliterarischer Gemeinschaften*. V: *Komparatistik. Festschrift Z. Konstantinović*. Izd. F. Rinner in K. Zerinschek. Heidelberg 1981, str. 63–70.

13 Zoran Konstantinović: *Zur Literaturtypologie des europäischen Zwischenfeldes*. V: *Die Andere Welt. Aspekte der österreichischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts*. Festschrift H. Himmel. Izd. K. Bartsch, D. Goltschnigg, G. Melzer. Bern/München 1979, str. 29–38.

14 István Fried: *Die Nationalliteratur als komparatistisches Problem*. V: *Neohelicon* 12, 1985, zv. 1, str. 105–112.

15 Hugo Dyserinck: *Komparatistik. Eine Einführung*. 2. izd. Bonn 1981.

16 Dionýz Ďurišin: *Spezifische Formen interliterarischer Gemeinschaften*, op. cit.

17 Pojem »marginalnih literatur«, ki ga György M. Vajda v uvodu tematskega zvezka *Komparatistische Hefte* (7, 1983, str. 5–14) skuša razporejati v zgodovinskem, geografskem, jezikovnem, sociološkem in estetskem pomenu in ki se v temle oziru morda poraja, se mi zdi zaradi implicitne centralne perspektive (to velja tudi za Flakerjev pojem »Grenzliteratur«) manj uporaben.

18 Gl. Guido Calgari: *Die vier Literaturen der Schweiz*. Olten/Freiburg i. Br. 1966; Manfred Gsteiger: *Die zeitgenössische Schweiz und ihre Literaturen. Eine Einführung*. V: *Kindlers Literaturgeschichte der Gegenwart. Die zeitgenössischen Literaturen der Schweiz I*. Izd. M. G. Aktualizirana izdaja. Frankfurt/M. 1980, str. 7–133; isti: *Nationales Selbstverständnis in den Literaturen der Schweiz*. V: *Schweizer Monatshefte* 66, 1986, zv. 6, str. 499–507.

19 Gl. Leza Uffer: *Die rätoromanische Literatur der Schweiz. Ein Überblick bis heute*. V: *Kindlers Literaturgeschichte der Gegenwart: Die zeitgenössischen Literaturen der Schweiz II*. Izd. M. Gsteiger. Aktualizirana izdaja. Frankfurt/M. 1974, str. 227–306; Iso Camartin: *Nichts als Worte? Ein Plädoyer für Kleinsprachen*. Zürich/München 1985.

20 Dmitrij Tschizewskij: *Vergleichende Geschichte der slawischen Literaturen*. Berlin 1968, str. 156/57.

21 Model vidim v raziskavah primerjalne jugoslavistike; nekaj namigov je podal Dimitrij Rupel: *Sociologija kulture in umetnosti. Izbrana poglavja*. Ljubljana 1986; isti: *Besede božje in božanske*. Ljubljana 1987.

22 Raziskava medkulturnih odnosov na Koroškem je, žal, še na začetku; imamo pa nekaj prvih poskusov, npr. Erik Prunč: *Von der Aufklärung zur Moderne*. V: *Das slowenische Wort in Kärnten. Schrifttum und Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart/Slovenska beseda na Koroškem. Pismenstvo in slovstvo od začetkov do danes*. Wien 1985, str. 97–121, ali pa Boris Paternu: *Das Ausgangsmodell der slowenischen Literaturkritik*. V: *Wiener Slawistischer Almanach* 22, 1988, str. 155–169; nekaj opomb pa je tudi v mojem uvodu: *Eine »kleine Literatur«*. *Zur Soziologie und Ästhetik der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. V: *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. Izd. J. S. Klagenfurt/Celovec 1989, str. 7–22.

23 Gl. Pisma Matija Čopa. Ur. Anton Slodnjak/Janko Kos. Ljubljana 1986; Elvio Guagnini: *Ritornando a Slataper. Qualche tesi e lavoro in corso in tema di rapporti letterari*. V: *Il Territorio* 9, 1986, n. 16/17, str. 55–59.

24 Peter Handke: *Die Wiederholung*. Frankfurt/M., Suhrkamp, 1986. Slovenska izdaja je izšla leta 1989 pod naslovom *Ponovitev pri celovski založbi Wieser*.

25 Florjan Lipuš: *Odstranitev moje vasi*. Celovec/Trst, Drava/ZTT, 1983.

26 Fulvio Tomizza: *La miglior vita*. Milano, Rizzoli, 1977.

27 Pier Paolo Pasolini: *La nuova gioventù. Poesie friulane 1941–1974*. Torino, Einaudi, 1975.

28 O novejšem regionalizmu v nemških literaturah (s skico »regionalistične internacionale«) gl. Norbert Mecklenburg: *Erzählte Provinz. Regionalismus und Moderne im Roman*. Königstein/Ts. 1982 in isti: *Die grünen Inseln. Zur Kritik des*

literarischen Heimatkomplexes. München 1986, pa tudi Erwin Koppen: »Heimat« *international. Literarischer Regionalismus als Gegenstand der Komparatistik*. V: *Sensus Communis. Contemporary Trends in Comparative Literature. Panorama de la situation actuelle en Littérature Comparée*. Izd. J. Riesz, P. Boerner in B. Scholz. Tübingen 1986, str. 267–274.

²⁹ Gl. Johann Strutz: *Polyphonie der Kulturen. Für einen dialogischen Umgang mit dem plurikulturellen Erbe in der südösterreichischen Region*. V: *Die Brücke* (Celovec) 13, 1987, zv. 3, str. 37–40 in isti: *Vorüberlegungen zu einer Typologie der slowenischen Literaturen in Italien und Kärnten*. V: *Wiener Slawistischer Almanach* 22, 1988, str. 199–212, pa tudi skupno delo J. Strutz/Peter V. Zima: *Die Polykulturalität der Fiktion. Zwischen Alpen und Adria*. V: *Der auffindbare Sinn. Geschichte der Mitteleuropäischen Literaturen*. Izd. Z. Konstantinović. Wien, v pripravi za 1991.

³⁰ Gl. *Dialekte und Fremdsprachen in der Literatur*. Izd. P. Goetsch. Tübingen 1987.

³¹ Tomizzovo jezikovno-kulturno komplementarnost literarnega upovedovanja potrjuje tudi Tonko Maroević v svojem referatu na Drugem mednarodnem srečanju pisateljev ob meji (Portorož, febr. 1987), ko ugotavlja, »da bi lahko Tomizzo z delom njegovega opusa prištel . . . k hrvaškim pisateljem, ki se izražajo v italijanskem jeziku. To so pisatelji, ki so v renesansi, v baroku, v 19. stoletju sprejeli tuji ali civilizacijsko razvitejši ali na neki način uglednejši jezik, v katerem so potem opisovali stvarnost svojega naroda«. *Primorska srečanja* 12, 1988, zv. 80/81, str. 116.

³² Pier Paolo Pasolini: *La poesia dialettale del Novecento*. V: isti: *Passione e ideologia (1948–1958). Saggio introduttivo di C. Segre*. Torino 1985, str. 115/16.

³³ Gl. Johann Strutz: *Von der Subversion des Ästhetischen. Literatur und Engagement bei Florjan Lipuš*. V: *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*, op. cit., str. 80–110.

³⁴ Gl. Walter Benjamin: *Der Erzähler. Betrachtungen zum Werk Nikolai Leskows*. V: isti: *Illuminationen. Ausgewählte Schriften*. Frankfurt/M. 1986, str. 385–410.

³⁵ Peter Handke: *Die Wiederholung*. Frankfurt/M. 1986, str. 202.

³⁶ Peter Handke: *Aber ich lebe nur von den Zwischenräumen. Ein Gespräch, geführt von Herbert Gamper*. Zürich 1987, str. 76.

³⁷ Fulvio Tomizza: *Woher ich komme und wer ich bin*. V: *Literatur und Kritik* (Dunaj) 1980, zv. 143, str. 135.

³⁸ Pier Paolo Pasolini: *Alte und neue Kulturpolitik*. V: isti: *Freibeuterschriften*. Berlin 1981, str. 29/30.

³⁹ Isti: *Il Friuli autonomo*. Cit. po: Karin von Hofer: *Funktionen des Dialekts in der italienischen Gegenwartsliteratur*. Pier Paolo Pasolini. München 1971, str. 118.

⁴⁰ Karin von Hofer, navedeno delo, str. 145; bolj jasno k socialni in (samo-)kritični povezavi Elvio Guagnini: »*La nuova gioventù*« e *l'esperienza friulana di Pier Paolo Pasolini*. V: isti: *Note novecentesche*. Pordenone 1979, str. 143–166.

⁴¹ Gl. Jean-François Lyotard: *Das Patchwork der Minderheiten. Für eine herrenlose Politik*. Berlin 1977, str. 8.

⁴² Kot sem že omenjal, mislim zlasti na koncept, ki ga je predlagal Peter V. Zima v svoji knjigi *Textsoziologie. Eine kritische Einführung* (Stuttgart 1980).